

Конституційні турботи



Богдан СЛОБОДЯН,
радник EQUITY



Іван ОЛЬШЕВСЬКИЙ,
юрист EQUITY

Сьогодні вся увага прикута до рішення Конституційного Суду України №13-р/2020 з приводу визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» та ст. 366-1 Кримінального кодексу України (декларування недостовірної інформації). Однак не варто забувати про інші рішення Конституційного Суду України, які визначають подальшу судову та правозастосовну практику.

Ми виокремили ряд найактуальніших рішень КСУ, які мають істотне значення для розвитку та формування практики як конституційної юрисдикції, так і загальних судів.

1 18 лютого 2020 р. Конституційним Судом України ухвалено рішення №2-р/2020 за конституційним поданням Верховного Суду України, в якому йшлося про конституційність процедури «ліквідації» Верховного Суду України та створення нового Верховного Суду.

КСУ у своєму рішенні дійшов висновку, що судді Верховного Суду України мають продовжувати здійснювати свої повноваження як судді Верховного Суду. Але фактична диференціація суддів ВСУ та суддів ВС не узгоджується з принципом незмінності суддів, що є складовою конституційної гарантії їх незалежності. Перейменування закріпленого в Конституції органу — ВСУ — не може відбуватися без переведення суддів ВСУ на посади суддів ВС, оскільки немає відмінностей між юридичним статусом судді ВСУ і ВС.

За позицією КСУ, «вилучення слова «України» — власної назви держави — з словесної конструкції «Верховний Суд України» не може бути підставою для звільнення всіх суддів ВСУ або їх переведення до іншого суду, тим більше, суду нижчої інстанції». Окрім того, КСУ зауважив, що Верховна Рада, закріпивши на законодавчому рівні порядок припинення діяльності та ліквідації ВСУ, вийшла за межі повноважень, визначених у Конституції, у зв'язку з чим рекомендував Верховній Раді невідкладно привести положення законодавства України у відповідність до цього рішення. Однак Верховною Радою України станом на сьогоднішній день питання щодо подальшої долі суддів ВСУ не врегульоване.

2 11 березня 2020 р. Конституційний Суд України ухвалив рішення №4-р/2020 щодо конституційності окремих положень Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», «Про Вищу раду правосуддя». Фактично Конституційний Суд визнав неконституційними положення законів, що передбачали скорочення чисельності суддів ВС з 200 до 100 та зменшення їхніх заробітних плат.

3 17 березня 2020 р. КСУ ухвалив рішення щодо відповідності Конституції України окремих положень ч. 5 ст. 190, п. 1 ст. 1, ч. 3 ст. 309 Кримінального процесуального кодексу України (далі — Кодекс). Цим рішенням Суд визнав конституційними положення Кодексу щодо заборони оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу.

Суд виходив з того, що затримання з метою приводу є винятковим, короткостроковим процесуальним заходом, який застосовується зі спеціальною метою, зумовлений протиправною поведінкою підозрюваного, обвинуваченого та спрямований на виконання завдань кримінального провадження. Визначене положення ч. 5 ст. 190, п. 1 ч. 3 ст. 309 Кодексу спрямоване на недопущення затягування розгляду питання про обрання стосовно підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, забезпечення обов'язковості виконання судового рішення, а також на запобігання порушенню розумних строків кримінального провадження. Відтак, на думку Конституційного Суду, таке нормативне регулювання застосовується з легітимною метою, обумовлене необхідністю забезпечення раціональної процедури і є пропорційним та обґрунтованим.

Водночас вказана законодавча заборона не позбавляє підозрюваного, обвинуваченого права на судовий захист. Положення Кодексу не тільки встановлюють судовий контроль за дотриманням його прав і свобод під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу, продовження

строку його дії або зміну, а й передбачають інший механізм судового захисту — можливість подання заперечень проти ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу під час підготовчого провадження в суді.

Крім того, Суд дійшов висновку, що процесуальні права та обов'язки учасників кримінального провадження з різним процесуальним становищем є неоднаковими, що зумовлено різними процесуальними функціями, які мають бути реалізовані під час кримінального провадження суб'єктами з відповідним процесуальним статусом. Таким чином, КСУ підкреслив, що запровадивши оспорюваними положеннями Кодексу нормативне регулювання, законодавець забезпечив досягнення справедливого балансу між процесуальними правами та обов'язками сторін обвинувачення і захисту. Таке регулювання забезпечує сторонам можливість довести свою позицію і найбільш ефективно реалізувати свої процесуальні права та обов'язки у кримінальному провадженні.

Слід зауважити, що вказана конституційна скарга була подана суддею, колишнім головою Вищого господарського суду України, який є фігурантом ряду кримінальних проваджень.

4 «Конституційні приписи щодо незалежності суддів нівелюються внаслідок юридичної невизначеності ст. 375 Кримінального кодексу України».

11 червня 2020 р. КСУ ухвалив рішення у справі щодо відповідності Конституції України ст. 375 Кримінального кодексу України (далі — Кодекс). Цим рішенням Суд визнав неконституційною оспорювану статтю, якою встановлено кримінальну відповідальність суддів за постановлення «завідомо неправосудного» вироку, рішення, ухвали або постанови.

Автори клопотання наголошували, що сполучення слів «завідомо неправосудний» є оціночним, його зміст законодавчо не визначений. На думку народних депутатів, ст. 375 Кодексу суперечить принципу верховенства права, що порушує вимоги низки статей Основного Закону України.

Конституційний Суд України виходив з того, що в ст. 375 Кодексу не встановлено критерії, за якими можна визначити, який вирок, рішення, ухвала або постанова судді (суддів) є «неправосудними», а також не розкрито зміст сполучення слів «завідомо неправосудний», що може призвести до неоднозначного розуміння складу злочину, кваліфікацію якого здійснено за цією нормою. У рішенні наголошується, що кримінальний закон (ст. 375 Кодексу) має відповідати вимогам юридичної визначеності, ясності, недвозначності та передбачуваності. Це є гарантією здійснення суддею правосуддя на засадах верховенства права та ефективної реалізації кожним конституційного права на судовий захист.

З огляду на викладене, КСУ встановив, що ст. 375 Кодексу суперечить принципу верховенства права, а саме такому його елементу, як юридична визначеність, та не узгоджується з принципами незалежності суддів, обов'язковості судового рішення, а отже, суперечить ч. 1 ст. 8, ч. 1, 2 ст. 126, ч. 1, п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України.

Встановивши невідповідність Основному Закону України ст. 375 Кримінального кодексу України, КСУ застосував надане йому право відкласти



втрата чинності цієї статтею на 6 місяців з дня ухвалення рішення про її неконституційність, у зв'язку з чим Верховна Рада України до 11 грудня 2020 р. має привести у відповідність нормативне регулювання та врахувати висновки Конституційного Суду України.

5 Конституційний Суд України ухвалив рішення, яким визнав положення ч. 1 ст. 23 Закону України «Про іпотеку» (далі — Закон) конституційними.

Ця справа була цікавою з самого її початку — це перша і єдина станом на сьогодні справа, у якій КСУ було постановлено забезпечувальний наказ, яким Суд встановив заборону здійснювати звернення стягнення на предмет іпотеки — квартиру, що належить А. В. Дерменжи.

У своєму клопотанні А. В. Дерменжи оспоровав положення ч. 1, 2 ст. 23 Закону, які визначають наслідки переходу права власності на предмет іпотеки до третьої особи. Автор клопотання зазначав, що внаслідок застосування судами України оспорюваних положень Закону було порушено «його право володіти та розпоряджатися своєю власністю, у т. ч. право на отримання попереднього і повного відшкодування при примусовому відчуженні».

КСУ виходив, зокрема, з того, що іпотека є специфічним видом забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні та користуванні його власника, який обмежений у правомочності самостійно розпоряджатися предметом іпотеки. Тобто іпотека обмежує такий елемент права власності, як право розпорядження нерухомим майном, яке є предметом іпотечного договору. Особливістю цього виду забезпечення виконання зобов'язання є те, що обтяження майна іпотекою відбувається незалежно від зміни власника такого майна, тому стосовно кожного наступного власника виникають ризики настання відповідальності перед іпотекотримателем за невиконання боржником основного зобов'язання, зокрема звернення стягнення на предмет іпотеки, — наголошується у рішенні.

Суд вказав, що набувач предмета іпотеки не позбавлений можливості отримувати інформацію про обтяження майна іпотекою самостійно або за допомогою третіх осіб, щоб унеможливити себе від негативних наслідків, пов'язаних з набуттям статусу іпотекодавця. Хоча обтяження майна іпотекою і впливає на можливість реалізації набувачем іпотечного майна свого конституційного права власності через обмежену правомочність розпоряджатися предметом іпотеки, втручання у таке право є мінімальним та спрямоване на врахування інтересів усіх суб'єктів вказаних правовідносин.

КСУ дійшов висновку, що положення ч. 1 ст. 23 Закону не суперечать Конституції України.

6 Ще одним рішенням, яке викликало палкі дискусії, було рішення щодо карантинних обмежень, встановлених Кабінетом міністрів України.

Велика палата Конституційного Суду України 28 серпня 2020 р. ухвалила рішення у справі за конституційним поданням Верховного Суду. Суб'єкт права на конституційне подання — Верховний Суд звернувся до КСУ з клопотанням визнати неконституційними положення постанови Кабінету міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби Covid-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів посла-

блення протиепідемічних заходів» від 20 травня 2020 р. №392 (далі — *Постанова №392*), Порядку здійснення протиепідемічних заходів, пов'язаних із самоізоляцією, затвердженого Постановою №392 (далі — *Порядок*), Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 р.» зі змінами (далі — *Закон №294*).

Рішенням Конституційного Суду України визнані неконституційними положення вказаних вище Законів. Суд також закрив конституційне провадження у справі в частині щодо перевірки на відповідність Конституції України оспорюваних положень Постанови №392 та Порядку у зв'язку з втратою ними чинності. При цьому КСУ наголосив, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина можливе у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом — актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні; встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить Конституції України.

Також Суд звернув увагу на наступне:

- скасування чи зміна законом про Державний бюджет України обсягу прав і гарантій та законодавчого регулювання, передбачених у спеціальних законах, суперечить Конституції України;
- установлення граничного розміру заробітної плати, грошового забезпечення працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ, передбачене у квітні 2020 р. та на період до завершення місяця, в якому відміняється карантин, встановлений Кабінетом міністрів України, є невизначеним щодо дії в часі та не забезпечує передбачуваності застосування цих норм права;
- Кабінет міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, тому оспорюваними положеннями Закону заробітна плата, грошове забезпечення працівників, службових і посадових осіб органів законодавчої та судової влади поставлені в залежність від виконавчої влади;
- обмеження передбачених оспорюваними положеннями Закону виплат є допустимим за умов воєнного або надзвичайного стану, однак такого роду обмеження мають запроваджуватися пропорційно, з встановленням чітких часових строків та у жорсткій відповідності до Конституції та законів України;
- забезпечення виконання остаточного судового рішення є позитивним обов'язком держави, проте оспорюваними положенням Закону унеможливлене здійснення Державною казначейською службою України безспірного списання коштів державного та місцевих бюджетів на підставі рішення суду до 1 січня 2021 р., що обмежує конституційне право особи на судовий захист.

7 Кардинально змінити останню практику Конституційного Суду щодо оскарження індивідуальних актів може рішення від 28 серпня 2020 р. у справі щодо конституційності Указу Президента України «Про призначення А. Ситника директором Національного антикорупційного бюро України» від 16 квітня 2015 р. №218/2015. Цим рішенням КСУ визнав вказаний Указ неконституційним. У своєму рішенні він наголосив, що предметом конституційного розгляду в цій справі є питання забезпечення поділу влади та її функціонування в рамках наявної форми державного правління. Водночас Суд зазначив, що в Україні лише орган конституційної юрисдикції наділений відповідними повноваженнями для вирішення питання, порушеного у конституційному поданні.

8 Прогнозованим серед юристів, враховуючи попереднє рішення щодо неконституційності Указу Президента про призначення директора НАБУ та висновки, зроблені Судом у цьому рішенні, було наступне рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності окремих положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України».

Велика палата Конституційного Суду України 16 вересня 2020 р. розглянула справу, за наслідками чого КСУ ухвалено рішення, яким окремі положення Закону визнано неконституційними, а саме щодо наділення Президента України повноваженнями утворювати Національне антикорупційне бюро України, призначати на посаду та звільняти з посади директора Національного антикорупційного бюро України тощо. Водночас КСУ вказав, що Верховна Рада України має невідкладно привести положення законодавства України у відповідність до цього рішення.

У даному випадку Суд знову скористався правом, наданим Конституцією та Законом України «Про Конституційний Суд України», відклав втрату чинності оспорюваними положеннями Закону, які були визнані неконституційними, та визначив, що ці положення втрачають чинність через 3 місяці з дня ухвалення Конституційним Судом України свого рішення. Тобто Верховній Раді України до 16 грудня 2020 р. необхідно ухвалити зміни до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» з урахуванням висновків Суду.

Як бачимо, до настання так званої конституційної кризи у жовтні 2020 р. Конституційний Суд України плідно працював та з юридичної точки зору ухвалив ряд важливих фундаментальних рішень, які будуть визначати подальшу роботу судової та правоохоронної систем.

